

(On)gehinderd door het heden

Re-enactment en het naspelen van Waterloo

TOM VERSCHAFFEL

Re-enactment and reconstruction of Waterloo.

In June 2015 the Battle of Waterloo was reconstructed on the site. This event was the most spectacular and most popular part of the anniversary celebrations as well as a major manifestation of the international reenactment movement. For a large audience it provided convincing evidence for both the enchantment and the contradictions of historical reconstruction and reenactment as a public performance. The strategies and instruments used to make the spectacle comprehensible for the audience as well as the presence of the public as such (the well-filled and always visible stands) undermine the historical illusion and experience. Anthropological research on re-enactment groups and the programs and testimonies of the reenactors themselves confirm the impression of the re-enactment community as a (more or less) closed and idealized community, for which 'those outside reenactment' are considered as uninitiated and even intruders. Occasional performance and public are necessary for the legitimacy of the activity, but the essence of reenactment lies in the experience of re-enactors themselves.

In juni 2015 is in en om Waterloo uitgebreid de gelijknamige slag herdacht. Dat gebeurde niet alleen door hoogwaardigheidsbekleders die op 18 juni rond de leeuw verzamelden, maar ook en vooral door niet minder dan 5000 enthousiastelingen die op 19 en 20 juni de slag hebben nagespeeld. Een nieuwe oorlog werd het echter niet, veeleer een moment van verbroedering. De deelnemers kwamen uit meer dan vijftig landen voor deze jamboree van de re-enactment-gemeenschap.¹ Zoals ook bleek uit de publiciteit en het campagnebeeld van het spektakel, was Napoleon (een rol van Frank Samson, een Franse advocaat, gespecialiseerd in verkeersdelicten) onmiskenbaar de hoofdfiguur daarvan. Eens te meer bleek de Franse keizer de morele en in elk geval publicitaire overwinnaar van Waterloo.²

Niet alleen de deelnemers liepen te hoop, ook de toeschouwers. De kaartjes, toch bepaald niet goedkoop, waren lang op voorhand uitverkocht en zo'n honderdduizend toeschouwers, onder wie velen uit de omliggende landen,

1 Voor een eerste (zeer beknopte) schets van dit betoog, zie reeds Tom Verschaffel, 'Voor de tribune. Waterloo naspelen', *Journal of Belgian History / Revue Belge d'Histoire Contemporaine / Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 45 (2015) 264-267.

2 Bart Eeckhout, 'Jammer dat Napoleon verloor', *De Morgen*, 18 juni 2015, 10-11.

hebben het evenement bijgewoond. Na de eerste dag (19 juni) was er nochtans kritiek en onvrede onder het publiek. Die werden in de media geventileerd en inspireerden de consumentenorganisatie *Test Aankoop* zelfs tot een oproep aan de ‘gedupeerden’ om een schadevergoeding te eisen. Het ging onder meer over problemen met de bereikbaarheid en de parkings, maar ook over de zichtbaarheid van het spektakel zelf. Alles speelde zich af op een terrein van ongeveer een vierkante kilometer, met tribunes aan twee aansluitende zijden daarvan. De nagespeelde charges namen zowat het hele terrein in, en zeker de mensen die op de tribunes aan de uiteinden zaten, konden niet veel zien of volgen. Voor de tweede avond is dan ook een aantal aanpassingen doorgevoerd en werden spelers en handelingen dichter bij de tribunes gebracht.

Hoe indrukwekkend het getoonde ook was, nooit had de toeschouwer het gevoel een zicht te krijgen op wat het toen moet zijn geweest.³ Daarvoor werd de illusie op teveel manieren doorprikt: door het commentaar op de klankband, ondersteund door muziek (met als begin nota bene Carl Orff's *Carmina Burana*), door de altijd voelbare verdrinking van tijd en plaats, door het goede weer, de afwezigheid van modder en lijken, door de hele setting en de bordkartonnen versies van de boerderijen, en vooral door de altijd zichtbare tribunes. De aanwezigheid van de toeschouwers en alles wat werd gedaan het spektakel voor die toeschouwers begrijpelijk te maken, verstoorden de illusie het verleden zelf te kunnen zien. Re-enactors en toeschouwers, dat gaat niet samen.

Voor het grote publiek was de re-enactment van de Slag bij Waterloo ongetwijfeld het meest zichtbare en meest populaire evenement van het herdenkingsjaar. Dat publieke enthousiasme voor het spektakelstuk was haast evenredig met de scepsis onder veel academische historici. Toch is er juist de laatste jaren ook een groeiende wetenschappelijke belangstelling voor het fenomeen re-enactment.

Afb. 1 De poster van de officiële herdenking van de tweehonderdste verjaardag van de Slag bij Waterloo, Waterloo 18-21 juni 2015.

³ Zie ook de Huizinga-lesing van Jo Tollebeek in 2015, *De paarden van Waterloo. Over de schoonheid en de bruutheid van de geschiedenis* (Amsterdam 2015) met name 20-24.

Het verleden als ervaring

De inschatting van re-enactment is afhankelijk van wat er precies onder wordt verstaan. Grofweg kunnen twee opvattingen worden onderscheiden: een ruime opvatting, die een hele reeks van uitingen van de historische cultuur omvat, gaande van theater en historische optochten, computer games, televisieshows, historische romans, enzovoort, en een beperkte en meer specifieke betekenis die verwijst naar manifestaties waarin grote groepen mensen onderdelen van de geschiedenis naspelen. Deze laatste vorm van re-enactment is een specifiek onderdeel van de eerste. Wat de verschillende vormen samenbrengt, wat ze gemeen hebben en er dus de kern van uitmaakt, is het verlangen het verleden te *ervaren*, het tot een ‘personal experience’ te maken. Mensen willen zich concreet kunnen voorstellen wat het moet geweest zijn in het verleden te hebben geleefd. Het gaat om een concrete en zintuiglijke ervaring – ‘literally see, feel, and touch the past’.⁴ Het ‘aan den lijve’ ondervinden van een historische tijd of episode: ‘experience history somatically and emotionally – to know what it felt like’.⁵ Concreet en zintuiglijk, en dus zijn voorwerpen daarbij erg belangrijk. Ook al gaat het om replica’s, zij verzekeren de mogelijkheid het verleden aan te raken.⁶ De ‘juistheid’ van gehanteerde attributen is een cruciaal onderdeel van de door re-enactors geclaimde knowhow en professionalisme. ‘It is hard to imagine a more intimate form of contact with the past, because reenactment not only provides an opportunity to learn about history, but to feel it too,’ aldus Evelyne Bouchard, voorzitter van de Société d’Histoire In Memoriam, een Canadese groep die zich toelegt op ‘historische reconstructie’.⁷

Ook in meer algemene zin wordt re-enactment in verband gebracht met een ‘affective turn’ in de geschiedenis. In de woorden van Vanessa Agnew staat die voor een historische voorstelling die ‘both takes affect as its object and attempts to elicit affect’.⁸ Als karakterisering van re-enactment is hier zeker iets voor te zeggen, maar dat het hier, zoals Agnew suggereert, om een volstrekt nieuwe benadering zou gaan, kan worden betwijfeld. Zij toont op zijn minst verwantschap met de omgang met het verleden van de Romantiek,⁹ en evenzeer kan men stellen dat elke vorm van historische fictie (in de negentiende en de

4 Peter van der Plaetsen, ‘When the past comes to life’, in: Linde Egberts en Koos Bosma (red.), *Companion to European heritage revivals* (Heidelberg 2014) 153-167, aldaar 154.

5 Sarah Newman, bespreking van Iain McCalman en Paul A. Pickering (red.), *Historical reenactment. From realism to the affective turn* (2010) in *Cultural and Social History. The Journal of the Social History Society* 9 (2012) 628-629.

6 Mark Auslander, ‘Touching the past. Materializing time in traumatic “Living history” reenactments’, *Signs and Society* 1 (2013) 161-183.

7 Evelyne Bouchard, ‘Historical reenactment. A fascinating hobby’, *Encyclopedia of French cultural heritage in North America*, zie: http://www.ameriquefrancaise.org/en/article-539/historical_reenactment_a_fascinating_hobby.html (geraadpleegd 16 februari 2016). Voor de Société d’Histoire In Memoriam, zie <http://shimhistoire.wix.com/shim>.

8 Vanessa Agnew, ‘History’s affective turn. Historical reenactment and its work in the present’, *Rethinking history. The journal of theory and practice* 11 (2007) 299-312, aldaar 301.

9 Zie onder meer Jo Tollebeek, *De illusionisten. Geschiedenis en cultuur in de Franse Romantiek* (Leuven 2000).

Afb. 2 Foto gemaakt tijdens de re-enactment van de Slag bij Waterloo, Waterloo 19 en 20 juni 2015: slagveldscene.

twintigste eeuw) erop gericht is de lezer of toeschouwers de emoties en overwegingen van mensen uit het verleden te tonen en haar of hem ermee te laten meeleven. In al deze gevallen gaat het om identificatie.

Bovendien is er een niet meer zo jonge geschiedtheoretische traditie die re-enactment beschouwt als een manier om inzicht in het verleden te krijgen. Dit idee wordt toegeschreven aan Robin George Collingwood (1889-1943) en zijn essay 'History as re-enactment of past experience' (1936), opgenomen in zijn (postuum verschenen) *The idea of history* (1946). Collingwood schreef daarin dat 'the historian must re-enact the past in his own mind'.¹⁰ Volgens hem was elk historisch onderzoek in wezen een oefening in re-enactment. Het verleden begrijpen is immer bovenal het zien van historische gebeurtenissen vanuit het perspectief van de actoren. De historicus moet zich daarom de ideeën en overwegingen van de historische actoren eigen maken, zich in hun plaats stellen. Voor Collingwood was 'sympathetic identification with the past a precondition for historical understanding', zoals Agnew het formuleert.¹¹ Hierop

¹⁰ Geciteerd in Jan van der Dussen, 'De filosofische context van Collingwoods "re-enactment"-theorie', in: Idem, *Geschiedenis en beschaving. Kritische opstellen over verleden, heden en toekomst* (Hilversum 2005) 147-170, aldaar 147.

¹¹ Agnew, 'History's affective turn', 301. Zie verder ook W.H. Dray, *History as re-enactment. R.G. Collingwood's Idea of History* (Oxford 1995); Karsten R. Stueber, 'The psychological basis of historical explanation. Reenactment, simulation, and the fusion of horizons', *History and Theory* 41 (2002) 25-42 en Alexander Cook, 'The use and abuse of historical reenactment. Thoughts on recent trends in public history', *Criticism* 46 (2004) 3, 487-496, aldaar 491.

is heel wat kritiek gekomen, onder meer omwille van het idealistische karakter van Collingwoods positie, die de geschiedenis eigenlijk helemaal tot ideeëngeschiedenis zou reduceren en het verleden tot een geheel van louter doelbewust en gemotiveerd en dus 'begrijpelijk' handelen.

Hoe dan ook, voor Collingwood is re-enactment een intellectueel mechanisme, iets dat zich in het hoofd van de historicus (en zijn publiek) afspeelt. Dat geldt ook voor re-enactment in de hierboven geschetste ruime betekenis van het woord en voor historische fictie. Het verleden wordt voorgesteld en uitgebeeld met de bedoeling de toeschouwer tot identificatie en tot inleving te bewegen. Het is een *trigger* om begrip voor het verleden en uiteindelijk inzicht te wekken. Toch worden noch acteurs in historische films noch de toeschouwers van deze films 're-enactors' genoemd.

Het is dan ook aangewezen om, zoals gebruikelijk is, een onderscheid te maken tussen re-enactment als kentheoretische strategie (passend bij de brede opvatting van het begrip) en re-enactment als activiteit (zoals in de beperkte, specifieke betekenis), waarbij deze laatste weinig met Collingwood te maken heeft. Meghan O'Brien Backhouse, die als antropologe onderzoek heeft gedaan over en in een vereniging van re-enactors, omschrijft deze activiteit als: 'a hobby enjoyed by participants and 're-enactors' to unpaid, non-professional history enthusiasts who spend time, energy and money to investigate a particular period of history and then join a group of other enthusiasts in dressing in period-appropriate clothes, living in period-appropriate accomodation and demonstrating period-appropriate activities, from war to domestic life.' Ze maakt uitdrukkelijk het onderscheid met (professionele) acteurs die het verleden voor een publiek naspelen, 'paid interpreters who are employed and usually trained by a site, such as a museum or heritage organisation, to embody a person, real or composite, based on historic records'.¹²

Bescheiden ambities

Re-enactment is een grote en succesvolle beweging. Op Wikipedia is een lijst met zo'n 350 historische re-enactmentgroepen te vinden, die ongetwijfeld nog verre van volledig is. In Groot-Brittannië alleen zijn er vele tientallen van dergelijke groepen, met naar schatting ongeveer twintigduizend leden. De achtergrond van deze leden is verscheiden, maar vertoont toch een overwicht van 'upper working and middle class', en het zijn in overgrote mate mannen. Zowat alle groepen hebben een specialisme en leggen zich toe op een specifieke historische periode of episode. Het populairst daarbij zijn de Middeleeuwen, de Amerikaanse Burgeroorlog, de Tweede Wereldoorlog en ook de Napoleontische periode, waar sinds 1976 een actieve Napoleonic Association zich op

¹² Meghan O'Brien Backhouse, 'Re-enacting the Wars of the Roses. History and identity', in: Paul Ashton en Hilda Kean (red.), *Public history and heritage today* (Basingstoke 2008) 113.

toelegt. Niet uitsluitend, maar toch zeer vaak gaat het over veldslagen en oorlogen.

Traditioneel staan academische historici sceptisch of ronduit negatief tegenover deze omgang met het verleden. Veel geciteerd in dit verband zijn E.P. Thompson, die re-enactment afdeed als ‘unhistorical shit’, en de Australische historicus Greg Dening, voor wie het niet veel meer was dan ‘the present in fancy dress’.¹³ De argumenten voor een dergelijke afwijzing liggen voor het oprapen. Vooreerst is er het escapisme dat het re-enactment kenmerkt. Op de website van de in 1991 gevormde National Association of Re-enactment Societies (NAReS), die de Britse re-enactment-vereniging groepeerd en naar eigen zeggen ongeveer achttienduizend leden telt, is een korte tekst te vinden waarin deze organisatie de aard en doelstelling van re-enactment aanduidt.¹⁴ De activiteit wordt er aangeprezen als een hobby, ‘probably the most varied hobby in the world’, die de mogelijkheid biedt de sleur en drukte van het dagelijkse leven te ontsnappen. De re-enactors ervaren een grote vrijheid, ‘unconstrained by the present’. Het is moeilijk re-enactment, zoals het hier door de betrokkenen zelf wordt beschreven (en aangeprezen), niet als een vorm van escapisme te zien. Niet alleen wordt het heden opgevat als iets dwingends en vervelends, waaraan het goed is te ontkomen, re-enactment wordt ook beschreven als een ‘absorbing experience’ en een activiteit waarin mensen zich onderdompelen: ‘when they have found the perfect theme to sink themselves into’, de deelnemers ‘immerse themselves in the re-enactment water.’ Howard Giles, professioneel ‘event-planner’ stelt ronduit: ‘there is a great deal of positive escapism involved’.¹⁵

Niet alleen de activiteit, ook het verleden zelf wordt geïdealiseerd, zelfs de oorlog. De Napoleonic Association kan worden ingehuurd voor uw feesten en partijen en volgens hun eigen website levert dit voor de aanwezigen ‘a thrilling, immersive and unforgettable experience’ op.

Cheer as the soldiers march into battle with pyrotechnics exploding all around them as the cannons and rockets unleash their spectacular fury! When all is done, and a victor emerges from the ashes of the battlefield, join the soldiers and their families in their encampment to get a closer look at their weapons and equipment and discover what life was like living under canvas and cooking authentic meals over a log fire.¹⁶

De grootse reconstructie in Waterloo wordt gepresenteerd als een manier om te evoceren en te ‘ervaren’ wat een veldslag in begin van de negentiende eeuw moet zijn geweest, maar feitelijk is alles mooi, esthetisch en clean. De rook en het lawaai laten iets zien van de chaos, maar op geen enkele wijze is de voor-

13 Onder meer geciteerd in Cook, ‘The use and abuse of historical reenactment’, 488.

14 <http://www.nares.org.uk/> (geraadpleegd op 16 februari 2016).

15 Howard Giles, ‘A brief history of re-enactment’, <http://www.eventplan.co.uk/page29.html> (geraadpleegd op 22 februari 2016).

16 <http://www.napoleonicassociation.org/hire.html> (geraadpleegd op 17 februari 2016).